

XX. YÜZYIL ORYANTALİST ÇALIŞMALARDA HZ. PEYGAMBER İMAJI

Özcan HİDİR*

Hız. Peygamber'in sîretiyle ilgili, İslâm'ın zuhûru yıllarından beri müslüman âlim ve araştırmacılar tarafından kaleme alınan çalışmalara, XII. yüzyıldan itibaren gayr-i müslimler tarafından ortaya konan çalışmalar da eklenmiştir. Sadece son yıllarda bile konuyla ilgili, tahkik, telif, yeni basım ve tercüme olmak üzere yüzlerce çalışma yapılmış ve yapılmaktadır. Bunlar içerisinde oryantalistler tarafından yayımlanıp, daha çok polemige açık ve eleştirel bir üslupla kaleme alınan eserler de önemli yer işgal etmekte olup son yıllarda bunların sayısı daha da artmaktadır. Müsteşrikler tarafından XIX. yüzyıldan beri *yoğun* olarak devam ettirilen Hız. Peygamber'in hayatı ve İslâm'ın ilk yılları ile ilgili çalışmalar, onlar açısından meyvelerini vermiştir. Zira bugün artık bu alanda geniş bir literatüre sahip bulunmalarının yanında, sosyal bilimlerde kullandıkları değişik metot ve yöntemlere paralel olarak, Hız. Peygamber'i çoğu zaman seküler bir mantıkla algılama eğilimi gösteren metodoloji ve bakış açılarını da geliştirmişlerdir.

Oryantalistlerin Hız. Peygamber hakkındaki görüşlerinin, aslında onların genelde İslâm, özelde de Kur'an-Sünnet'le ilgili görüş ve iddialarının nirengi noktasını oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla müsteşriklerin Hız. Peygamber hakkındaki görüş ve düşüncelerini anlamak, onların İslâm anlayışlarını kavramak bakımından son derece ehemmiyeti haizdir. Bu anlamda onların, Hız. Peygamber'i *rûhanî bir lider* mi yoksa *sosyal bir ıslahatçı ve reformcu* mu veya gezip gördüğü yerlerdeki, kendi toplumunda bulunmayan örf, âdet ve gelenekleri gözlemleyip kendine mal eden *zeki bir gözlemci* mi veyahut sosyolojik ve psikolojik sâiklerle *reflexiveltepkisel* hareket eden ve kendi içerisinde evrim geçiren bir kimse olarak mı algıladıklarını bilmek önem arz etmektedir.

* Araştırmacı, İLAM.

Şarkiyatçılar tarafından Hz. Peygamber'le ilgili yapılmış çalışmalar tedkik edildiğinde, bütün bu tavır, tanımlama ve bakış açılarının öne çıktığı görülür.¹ Zira, ileride zikredileceği gibi, oryantalistlerden pek çoğuna göre Kur'an, Hz. Peygamber'in oluşturduğu/telif ettiği bir kitaptır ve dolayısıyla İslâm da, Hz. Peygamber'in kurduğu bir dindir. Bu bakış açısı, İslâm'ın vahiy temeline dayanan bir din, Hz. Peygamber'in de vahiyyle hareket eden bir peygamber olduğunun inkarı anlamına gelmektedir. Oryantalistler bakış açılarını böylece ortaya koyunca, kaçınılmaz olarak İslâm'ın nasıl meydana geldiği, Hz. Peygamber'in de Kur'an ve sünneti nasıl oluşturduğu sorularına cevap aramaya koyulmuşlardır. Bu anlamda akla, İslâm'ın başta Yahûdîlik ve Hıristiyanlık olmak üzere, önceki din ve kültürlerden iktibas edilmiş unsurlardan oluştuğu düşüncesinin geleceği de muhakkaktır. Zira vahiyle irtibatı kesilen bir din ve peygamber, öğretilerini en makul olarak, çevresinde hazır bulunduğu sözkonusu bu din ve kültürlerden elde edecektir.

Genellikle *reductionist/indirgemeci*² bir bakış açısının ürünü olan bu görüş ve iddialar, pek azı hariç, eserlerini inceleyip iddialarına yer vereceğimiz oryantalistlerin çoğunda görülmektedir. Bu sebeple biz bu çalışmamızda, Hz. Peygamber'le ilgili eser kaleme almış oryantalistlerin, İslâm'a bakışlarının temelinde yatan sebep olarak gördüğümüz, Resûlullah'ı nasıl algılayıp hangi sıfatlarla değerlendirdikleri sorusuna cevap bulmaya çalışacağız. XX. yüzyılın ilk ve ikinci yarısı olmak üzere, genel olarak iki bölümden oluşacak bu çalışmanın sonunda, Hz. Peygamber'in nübüvvet ve vahiy irtibatını anlamada diğer oryantalistlere göre nisbeten farklı bir bakış açısı ve anlayışa sahip bulunduğu anlaşılan³ W.Montgomery Watt'ın, konuyla ilgili görüş ve çalışmalarını özel olarak öne çıkaracağız.

Kronolojik bir sıra içerisinde, 1900'lerin başlarından 1990'lı yıllara kadar Avrupa dillerinde yayımlanmış, tesbit edebildiğimiz kitap, makale ve değerlendirme yazıları üzerine genel bir inceleme gerçekleştireceğimiz bu çalışmada, öncelikle Avrupa ülkelerinde İngilizce olarak, özellikle de İngiltere'de yayımlanmış eserleri ele alacak, fakat diğer Avrupa dillerinden İngilizce'ye tercüme edilmiş ve entellektüel camiada etki meydana getirmiş olanları da gözardı etmeyeceğiz. Ancak ağırlıklı olarak, Hz. Peygamber'le ilgili çalışmaların keyfiyet ve şekillenmesinde merkezî rol oynadığına inandığımız İngilizce eserleri tedkik edeceğiz.

- 1 Batı'da Hz. Peygamber'e karşı yaklaşımların genel bir değerlendirmesi için bk. Royster s. 49-70, *The Study of Muhammad: A Survey of Approaches from the Perspectives of the History and Phenomenology of Religion*, s. 49-70; Roysters, genel olarak bu metotları, non empirical/normatif=tahakküm edici ve empirical/descriptive=tanımlayıcı olmak üzere iki kısma ayırmakta ve bunları örneklerle izah etmektedir. Ayrıca onun, Hz. Peygamber'in İslâm'daki yeri, önemi ve Hz. Peygamber'i ele alan yaklaşımlarla ilgili *The Meaning of Muhammad for Muslims: A Phenomenological Study of Recurrent Images of the Prophet* adıyla, 1970 yılında bir doktora çalışması da bulunmaktadır.
- 2 Hz. Peygamber'i empirik/gözlemci bir metotla tedkik etmeyi amaç edinen bu bakış açısının, kültürel, naturel/tabii ve psikolojik olmak üzere farklı alt kategorileri bulunmakta ve Hz. Peygamber bunlardan sadece biriyle değerlendirilmektedir; bk. Royster, s. 57-61.
- 3 Watt'ın özellikle Kur'an'ın kaynağının Yahûdîlik veya Hıristiyanlık olduğu hakkında, başta A. Geiger'in görüş ve iddialarına karşı tavrı için bk. *Kur'an'a Giriş*, s. 206

XX. YÜZYILIN İLK YARISI

Margoliouth'un *Mohammed and the Rise of İslam* adlı eserinin 1905'te yayımlanması, Hz. Peygamber ve onun risâleti üzerine kaleme alınan eserlerin önünü açmış ve bu tarihten sonra konuyla ilgili çalışmalar oldukça çoğalmıştır. Margoliouth'un eserinin yayınlanması ile hemen hemen aynı tarihlerde, İtalyan şarkiyatçı Leon Caetani'nin (1869-1935) *Annali dell'İslam* adlı, İslâm tarihiyle ilgili kitabı neşredilmiştir. 1905-1926 yılları arasında Milano ve Roma'da büyük boy on cilt halinde neşredilmiş olan eser, Hz. Peygamber'in hayatı ile başlamakta ve hicretin 40. yılına kadar devam etmektedir. İslâm tarihinin bütünü ele alacak şekilde (yirmi beş cilt olarak) planlandığı halde tamamlanamayan eserin en dikkat çeken özelliğinin, zengin bir malzemeye sahip bulunması olduğu söylenebilir.⁴ Caetani bu eserde hadis, hadis tarihi ve hadislerdeki isnad sisteminin menşei konusundaki görüş ve iddiaları başta olmak üzere, İslâm tarihinin pek çok konusuyla ilgili düşüncelerini sıralar. M. Rodinson, Caetani'nin bu eserinden sonra, Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili araştırma yapmak isteyen kimselerin cesaretlerini yitirdiklerini kaydetmektedir. Zira bu kimseler, Caetani'nin eseriyle birlikte bu hususta söylenebileceklerin tamamının ifade edildiği gibi bir duyguya kapılmışlardı. Hatta Rodinson biraz daha ileri giderek, "Caetani'nin çalışmasının zirve noktayı gösterdiğini ve bu konudaki bilimsel araştırmaların da sonu anlamına geldiğinin düşünüldüğünü" zikreder.⁵

Bununla birlikte, XX. yüzyılın gelişim seyri, özellikle siyasî gelişmelerin de etkisiyle, İslâm'ı Batı'da önemli bir fenomen haline getirmiştir. Buna paralel olarak Batı insanı, İslâm diye isimlendirilen bu fenomenin kaynak ve kökenleri ile bunun müessisini literal/lafızcı bir metotla araştırmaya koyulmuştur.⁶ Bu ilginin bir göstergesi olarak, Fransa'da bir kitap kulübü tarafından organize edilen bir anketten sözedilmektedir. Bu kitap kulübü üyelerinden, biyografilerinin basılmasını en çok istedikleri şahıslar hakkında sırasıyla bir liste oluşturmaları istenmiş ve neticede Hz. Peygamber, listenin açık farkla en başında yer almıştır.⁷

XIX. yüzyılda daha çok tarihî zeminde kalarak bilimsel araştırmalara karşı tenkitçi bir yaklaşım tarzının benimsenmesi, genelde İslâm, özelde Hz. Peygamber'le ilgili XX. yüzyılda ortaya konan çalışmaların beslenip gelişmesine sebep olmuştur. Ne var ki, -tabiri

4 Caetani'nin bu eserinin tamamı H. Cahit Yalçın tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş, ancak sadece hicretin 12. yılına kadarki kısmı *İslâm Tarihi* adıyla yayımlanmıştır (I-X, İstanbul 1924-1927). Bu tercümenin yayımlanmayan müsveddelerinin, Türk Tarih Kurumu'nun yazma eserler bölümünde bulunduğu bildirilmektedir (nr. 134). Caetani'nin bu eserindeki gerçek dışı beyan ve iftiraları, M. Asım Köksal tarafından *Müsteşrik Caetani'nin Yazdığı İslam Tarihindeki İsnad ve İftiralara Reddiye* ismiyle yayımlanmıştır (Ankara 1961, 1986, İstanbul 1987). Ancak o, Caetani'nin eserlerinin tamamını görmediği ve sadece bu eseriyle yetinmek zorunda kaldığı için tenkitlerinin yetersizliğine dikkat çekilmektedir; bk. Şakiroğlu, *DİA*, "Caetani, Leone", VI, 544.

5 Bk. Rodinson, *A Critical Survey*, s. 23; Öte yandan Caetani'nin bu eserini hazırlarken müsveddelerini, H. Lammens, J. Horovitz, G. Levi della Vida gibi, dönemin belli başlı müsteşriklerine gönderdiği ve onların da böylece görüşlerini aldığı kaydedilir; bk. Şakiroğlu, *DİA*, a.g.m., VI, 544. Buradan hareketle onun bu eserinin konuyla ilgili anılan oryantalistlerin görüşlerini de kısmen yansıttığını söyleyebiliriz.

6 Bk. Rodinson, *a.g.m.*, s. 23

7 Bk. Rodinson, *a.g.m.*, s. 24

yerinde ise-çoğu zaman sapla saman birbirine karıştırılmış ve Hz. Peygamber'le alakalı tamamen subjektif tanımlama ve ilişkilendirmelere gidilmiştir. J. C. Archer'in *Mystical Elements in Mohammed* adlı Hz. Peygamber'in zühdünü ve ibadet hayatını, genelde geçmiş kültürlerdeki ve özelde de hıristiyan rahip ve papazların mistik yönelişleriyle birlikte değerlendirmek suretiyle bir çeşit mistik etkileşimden sözeden kitabı bu konuda ilginç bir örnek niteliği taşımaktadır.⁸

Caetani'nin eserinin yayımlanmasından kısa bir süre sonra, Theophil Menzel'in *The Life and Religion of Mohammed, the Prophet of Arabia* adlı eseri neşredilmiştir. Onun bu eserini Canon Edward Sell'in *The Life of Mohammad* adlı çalışmasının yayımlanması takip etmiştir. Sell bu eserinde, İslâm hakkında uzun bir değerlendirmede bulunduktan sonra, Hz. Peygamber'in hayatındaki siyasî etkenler üzerinde fikir yürütür. Çünkü ona göre bu alan, kendisinden önceki araştırmacılar tarafından ihmal edilmiştir. Kendisi bu konudaki kaynakları arasında da W. Muir ve S. Margoliouth'un isimlerini verir. Muir'in, "Hz. Peygamber'in aşına olduğu şeyin, Hıristiyanlığın bir çeşit sapık öğretileri olduğunu ve bunların da Kur'an'da yansımalarının görüldüğü" şeklindeki değerlendirmesine katılır. Ayrıca Sell, Hira mağarasında Cebrail'in Hz. Peygamber'e ilk gelişi sırasında Hz. Hatice'nin de onunla birlikte bulunduğunu iddia eder. Daha sonra ise o, W. Muir, Mac Donald ve D. S. Margoliouth gibi oryantalistlerin ortaya attıkları, Hz. Peygamber'in bir tür *sara nöbetleri* geçirdiği şeklindeki iddialarına katıldığını açıklamaktan geri kalmaz.⁹

Gayr-ı müslimlerle ve özellikle de yahûdilerle karşılaşmalarında cereyan eden olaylarda Hz. Peygamber'i baş sorumlu ilan eden Sell, Hz. Peygamber'le Benî Kureyza arasındaki meseleye de şöyle yaklaşır: "Muhammed'in bu konudaki davranışı, başkalarına karşı olan tavrı gözönüne alındığında, hiçbir surette onaylanamaz. Zira o, bütün bir kabileyi yok etmiştir." Ona göre bu tür tavırlar, Hz. Peygamber'in bir peygamber olamayacağını göstermektedir. Şöyle demektedir: "Muhammed'in hayatını ve yaptıklarını tarafsız ve dikkatli bir şekilde inceleyen kimse görecektir ki o, başarılı bir arap kabile lideri olmasına ve tek tanrıya insanları inandırmaya gayret göstermesine rağmen, yine de kendisini ilahî vahye mazhar olmuş bir peygamber olarak kabul ettirme konusunda başarısız olmuştur. Yine o, hidâyet rehberi ve bütün dinlerin üzerinde gerçek bir din ile gönderildiği inancını yerleştirme konusunda da başarısızdır. Dolayısıyla biz, Muhammed'in Allah tarafından gönderildiğini kabul edemeyiz..."¹⁰ Esas itibarıyla Sell'in bu değerlendirmelerinde, tamamen Muir ve Margoliouth gibi oryantalistlerin iddialarını esas aldığı açıktır.

Margoliouth'un eserinin yayımlanmasından yaklaşık yirmibeş yıl sonra (1929), Belçika'lı Cizvit bir Râhip olan Lammens'in (1862-1937) *Islam Beliefs and Institutions* adlı eseri neşredilmiştir. Bu eserde her ne kadar sadece bir bölüm Hz. Peygamber'e

8 Archer'in bu eserinin, özellikle "The Christian Monk", "Mohammed's Practice of the Mystical" ve "Inspired Man" adlı bölümlerine bakmak sözkonusu ilişkilendirmeler için yeterli olacaktır.

9 Bk. Sell, s. 173

10 Bk. Sell, s. 174

ayrılmışsa da, ortaya attığı iddiaların önemi ve kendinden sonraki oryantalistler tarafından devamlı zikredilmesi, Hz. Peygamber’le ilgili zikri geçen eserindeki görüş ve iddialarına yer vermemizi gerekli kılmıştır. Lammens bu eserinde daha çok İslâm ve Hz. Peygamber’in âilesiyle ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Onun görüşlerinin, Hz. Peygamber’le ilgili XX. yüzyılın ilk otuz yıllık dönemindeki Avrupa’da yapılan çalışmaların oldukça etkisinde kaldığı belirtilmektedir.¹¹ Oldukça iyi durumda olan Arapça’sına rağmen, ön yargılarının esiri olması ve siyasî mülahazalarla hareket etmesi, önemli ölçüde eserine de yansımıştır. Zira o, Hz. Peygamber’i, “iki yüzlü”, “şehvet düşkünü”; arapları ise, korkak, yağmacı, yıkımcı ve kabadayı kimseler olarak tanımlamaktadır.¹²

Görüldüğü üzere Lammens, İslâm ve Hz. Peygamber’in güvenilirliğini boşa çıkarma hevesleri uğruna, akademik ölçü ve metodolojileri çiğneme bir beis görmemektedir. Onun itibar ettiği yegane bilgi, Hz. Peygamber ve hanımlarının aleyhine olanlardır. O, bunu temin edebilmek için, kaynaklardaki bilgileri tahrif edip ön yargılarına kurban etmekte bir sakınca görmemekte üstelik yaptığı gaf ve hatalarını büyük sonuçlar gibi takdim etmektedir.¹³ Lammens’in saldırgan ve çirkin üslubundan bazı hristiyan yazarlar bile rahatsızlık duymuş olacak ki M. Rodinson, Goldziher’in özel konuşmalarından birinde L. Massignon’a söylediği, “Eğer o, Kur’an’a uyguladığı metodu İncillerle uygulasa acaba İncillerden geriye ne kalabilir?” şeklindeki bir ifadesine yer vermektedir.¹⁴ Ne var ki Rodinson’a göre bu gibi saldırgan üslup ve tenkitlerden İslâm kaynakları adına bazı faydalar da temin etmek mümkündür. Buna göre bu ve benzeri üslup, kaynakların iyice tedkik edilip yeniden inşası için bir fırsat da olabilir. Zira ona göre tarihi materyali geleneksel bakış açısı ile ele alan metod, işlevsiz hale gelmiştir.¹⁵

1926 yılında Richard Bell (1876-1952), isminden de anlaşılacağı üzere, İslâm’ın kökenini hristiyan çevrelerde arayan *The Origins of Islam in its Christian Environment* adlı eserini yayımlamıştır. Temel olarak Bell bu eserinde *reductionist/indirgemeci* bir bakış açısını yansıtmıştır. Buna göre İslâm, Hristiyanlığın bozulmuş ve tahrif edilmiş bir şekli olmaktan ziyade, ondan pek çok şeyi ödünç almıştır. O, yoğun olarak Hz. Peygamber’le ilgili görüş ve iddialarını özellikle de onun vahiy iribatını incelemektedir ki ona göre Hz. Peygamber’e gelen vahiy gerçek bir vahiy değildir. Bell bu eserini, kendisinden önceki yıllarda İslâm’ın yahûdî kökeni teorisi ile ilgili eserlerin bir mukabili mahiyetinde kaleme alarak İslâm’ın kökeninin Yahûdîlikte değil, Hristiyanlık’ta olduğunu isbata çalışmıştır.¹⁶

11 Bk. Rodinson, *a.g.m.*, s. 26

12 Bk. Rodinson, *a.g.m.*, s. 26

13 Bk. Buaben, s. 134; Rodinson, *a.g.m.*, s. 26

14 Bk. Rodinson, *a.g.m.*, s. 62 (16 nolu dipnot)

15 Bk. Rodinson, *a.g.m.*, s. 27

16 İngiliz şarkiyât çalışmalarının önde gelen isimlerinden olan R. Bell, aynı zamanda “İslâm’ın hristiyan kökeni teorisi”nin de mimarlarından. Meşhur müsteşrik Watt’ın da hocası olan Bell’in çalışmaları daha çok Kur’an merkezlidir. İngilizce’ye Kur’an’ı tercüme eden -ki aşağıda bu tercümeden ayrıca söz edilecektir- (bk. *The Qur’an, translated with a critical re-arrangement of the Surahs*, -Edinburgh: T. Clark, 1937-) Bell’in bu tercümesine bir dönem oldukça itibar edilmiş ve hala da edilmektedir (İngilizce Kur’an tercümelerinin bir listesi için N. Robinson’un *English Translations of the Qur’an* adlı seminer çalışmasına bakılabilir) Talebesi Watt pek çok konuda onun görüşlerine katılmamakta ve hatta tenkit etmektedir.

Danimarka asıllı oryantalist Franz P. W. Buhl (1850-1932), 1930 yılında Almanca *Das Leben Muhammads* adlı eserini kaleme almıştır. Seleflerinin bakış açısına göre, akademik ölçülerin biraz daha muhafaza edildiği bu eserde, meseleler nisbeten objektif bir bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın aslı Almanca olmasına rağmen belli bölümleri, *Encyclopaedia of Islam* ve *Shorter Encyclopaedia of Islam*'da madde olarak karşımıza çıkmıştır. Buhl'un bu çalışması, mevcut kaynakların çoğuna dayanan bilgileri Avrupa'lı oryantalistlerin tahlil ve analizleri çerçevesinde ele almaktadır. Onun ayrıca *The Character of Mohammed as a Prophet* adlı makalesi, Hz. Peygamber'in bir peygamber olarak karakterini tahlil etmekte ve Hz. Peygamber hakkındaki en güvenilir bilgilerin Kur'an'da bulunduğu temel tezini öne sürmektedir.¹⁷ Yine aynı yıllarda (1930), *The Life of Mahomet* adıyla İngilizce'ye tercümesi yapılmış olan Fransız müsteşrik Emile Dermenghem'in (1892-1971) *La Vie de Mahomet* adlı çalışması da bu konudaki bir diğer eserdir.¹⁸ Bundan iki yıl sonra da Theodora Barton'un, Hz. Peygamber ve bazı sahabilerle ilgili bazı çirkin görüş ve iddialarını dile getirdiği *Talks on Mohammed and His Followers* adlı çalışması yayımlanmıştır. Yine aynı yıl Avrupa'lı oryantalistlerin belki de en kıdemlilerinden sayılan Arent Jan Wensinck'in (1882-1939) *The Muslim Creed-Its Genesis and Historical Development* adlı eseri neşredilmiştir. Wensinck'in bu eserinin temel esprisi, teşekkül döneminde İslâm inanç ve öğretilerinin Yunan felsefesinden etkilendiği iddiasıdır. Kitabın esas gayesi Hz. Peygamber hakkında bilgi vermek değilse de, gerek biyografik bilgi verirken gerek belli meseleleri ele alırken onunla ilgili pek çok görüş ve iddia içermektedir. Hz. Peygamber'in *inançla ilgili meselelerle ilgilenmediğini* iddia eden Wensinck sözlerini şöyle sürdürmektedir:

"Biz, onun bir peygamber, bir politikacı ya da her ikisi olduğunu düşünebiliriz; fakat kesinlikle bir filozof olmadığını bilmeliyiz. Üstelik hicret sonrası onun kariyerindeki değişiklik, tamamen onun genel tavırlarına yansımıştır."¹⁹

Bu eserinde aynı zamanda Hz. Peygamber'in önce yahûdilere iyi davranıp onların gönlünü kazanmaya çalıştığını ancak bunda başarısız olunca yahûdilerden kurtulmak için planlar yaptığını da iddia eden²⁰ Wensinck, Hz. Peygamber'in hayatı, hanımları ve bazı sahabileri hakkındaki pek çok görüşünü de *Shorter Encyclopaedia of Islam*'a yazdığı bir çok maddede dile getirmiştir.

Nitekim *Introduction to the Qur'an=Kur'an'a Giriş* adlı Bell'e ait eseri tümüyle gözden geçirmiş, genişletmiş ve yer yer tenkit etmiştir. Watt ayrıca kitabın üslubunu da önemli ölçüde değiştirmiş, Kur'an, İslâm ve Hz. Peygamber hakkında nisbeten daha hürmetkar bir dil kullanmıştır; bk. Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 7.

17 Bk. Buhl, s. 356

18 Emile Dermenghem'in sözkonusu bu eserindeki fikirler, İslam dünyasında da bir dönem oldukça fazla etki meydana getirmiş olacak ki Reşîd Rıza *el-Vahyu'l-Muhammedî* adlı önemli eserinde Dermenghem'in Hz. Peygamber'in geçmiş din ve kültürlerden etkilendiğine dair değişik iddialarını tek tek ele almakta ve cevaplar vermektedir; bk. Reşîd Rıza, s. 49-59. Öte yandan Dermenghem'in bizim ulaşamadığımız *Muhammad and the Islamic Tradition* adıyla James Montgomery Watt tarafından bir diğer eseri daha İngilizce'ye tercüme edilmiştir.

19 Bk. Wensinck, s. 17

20 Bk. Wensinck, s. 18; Konuyla ilgili olarak ayrıca Wensinck'in *Muhammad and the Jews of Madina* adlı eserine de bakılabilir.

İsveç'in yetiştirdiği en meşhur oryantalistlerden olan Tor Andrae'nin Hz. Peygamber'i din psikolojisi perspektifinde tedkike tabi tutan ve *Muhammad, hans liv och hans tro* adıyla 1930 yılında İsveç dilinde yayımlanan çalışması da, zikredilmesi gereken önemli eserlerden biridir. Eserin İngilizce tercümesi, *Mohammed - The Man and His Faith* adıyla 1936 senesinde Theophil Menzel tarafından gerçekleştirilmiştir. Kendisinden önceki çalışmaları eserinin girişinde kısaca değerlendiren Andrae, dinleri, arkalarında hiçbir itici güç olmayan birer fenomen olarak değerlendiren amatör ve acemi çalışmaların varlığına dikkat çektikten sonra şöyle demektedir: "İslâm'ın zuhûru ve yayılması süreci -en azından diğer dinlere göre-tarihin ışıklarından bakıldığında daha açık ve aydınlıktır."²¹

Dolayısıyla o, tarihî bir incelemeye tabi tutulması halinde İslâm'ın diğer dinlere göre alınının daha açık olduğunu söylemeye çalışmaktadır. Ne var ki, Hz. Peygamber'in diğer din ve kültürlerden bazı inanç ve uygulamaları ödünç aldığı şeklindeki diğer batılı yazarların görüşlerine katılmaktadır. Ancak İslâm ve Hz. Peygamber'in hiç bir orijinalitesi olmadığı şeklindeki görüş ve iddiaları da "ucuz kahramanlık" olarak nitelemektedir. Diğer dinlerden ödünç aldığı şeyler olmasına rağmen İslâm'ın yine de, kendisi dışındaki anlayışlara meydan okuyan eşsiz bir din olduğunu vurgulamaktadır.²²

Andrae daha sonra da eserini kaleme alış sebebini, insanların -batılı insanı kastediyor-İslâm ve Hz. Peygamber hakkında daha fazla bilgi sahibi olma ihtiyacına bir cevap olduğu şeklinde açıklamaktadır. Ona göre sözkonusu bu dönemdeki çalışmalardan bazılarının da, İslâm'ın kökenini araştırma amacıyla kaleme alınan eserler olduğunu bildirmektedir. Bu çalışmalardan pek çoğunun, İslâm'ın kökenini Yahûdîlik ve Hıristiyanlık'ta aramaya çalıştığını belirten Andrae'ye göre, Hz. Peygamber'in vaz'ettiği öğretiler ile ahlakî prensiplerin çoğunun izleri aslında, Maniheizm/Mani Dini²³ ve Gnostik/İrfanî felsefeye²⁴ uzanmaktadır.²⁵

Andrae'nın bu eserine yönelik kaleme aldığı bir değerlendirme yazısında Samuel M. Zwemer, Hz. Peygamber'i kritik eden bazı görüşlere de yer vermiştir.²⁶ Marmaduke Pickthall ise kitap hakkında, "Bu çalışmada, biri okşayıcı ve âdil, diğeri ise kaba ve fanatik olmak üzere başlıca iki bakış açısı hakimdir" demektedir ve bu iki tür bakış açısına bazı

21 Bk. Andrae, s. 10

22 Bk. Andrae, s. 11, 12

23 Maniheizm, Mezopotamyalı vaftizci bir toplum içinde doğan ve II. Behram tarafından şehit edilmesine kadar Pers'te (Eski İran) aktif olan peygamber Mani (216-176) tarafından kurulan ve tarihte bir dönem Uygur Türk İmparatorluğu'nun devlet dini olduğu bildirilen en etkili gnostik/İrfanî dindir; bk. Eliade, s. 86.

24 Gnosis, eski Yunanca'dan gelen bir kelime olup, "bilgi" manasına gelir. Ancak bu bilgi, daha çok "marifet" diye anılıp, ilmî bilgiden ayrıdır. Buna "ârifâne bilgi", "dini sırların yüce bilgisi veya "gizli ve ilham edilmiş bilgi" demenin daha isabetli olur. Çünkü bu, şahsî ve mistik bir bilgi olup seçkin ve mistik tabiatlı insanlara mahsustur, yahut da tabiat üstüdür. Gnostik de "ârif" kimse demektir. "İrfaniyye" diye de isimlendirilen bu yarı felsefî akım, miladî I. ve II. asırlarda Yunan felsefesinin, özellikle Eflatun ve Yeni Eflatuncu felsefelerin Hıristiyanlığa uygun ve yardımcı bir anlayış haline getirilmesinden ortaya çıkmıştır; bk. Metzger-Coogan, *The Oxford Companion of the Bible*, s. 255-56; Bolay, s. 103-104.

25 Bk. Andrae, s. 149; Bu konuda onun eserinin, özellikle "Muhammad's Doctrine of Revelation" adlı bölümüne bakılabilir.

26 Bk. Zwemer, s. 217

örnekler vermektedir. Buna göre bazı yerlerde Andrae, Kur'an'ı Hz. Peygamber tarafından telif edilen bir kitap olarak gösterip hatta Hz. Peygamber'i Kur'an'ın pek çok gerçeğini manipule etmekle suçlarken bazan da onun "el-Emîn" sıfatına haiz olduğunu ve alışılmışın dışında ilhamla hareket etme gücüne sahip bulunduğunu söylemektedir. Bütün bunlar, Pickthall'a göre, kitabın objektifliğini kaybettirici özellik arzutmekte ve eseri, bu sahadaki oryantalist bakış açısı ile kaleme alınmış diğer çalışmalar seviyesine indirmektedir.²⁷

Daha önce *The Origins of Islam in its Christian Environment* adlı, İslâm'ın kökenini Hıristiyanlık'ta arayan eserinden bahsettiğimiz Richard Bell'in, *The Qur'an - Translated with a Critical Rearrangement of the Sûrahs* adlı çalışmasından da burada sözutmek gerekir. 1930'lu yılların sonlarına doğru iki cilt halinde yayımlanan kitap, esas itibariyle Kur'an sûrelerini kronolojik/nüzul sırasına göre bir sıraya tabi tutmak suretiyle yeniden düzenleyen bir karekter arzutmektedir. I. cildin girişinde belirttiği üzere Bell, buradaki temel maksadının, Muhammed'in sözlerini -ki o, Kur'an âyetlerinin Hz. Peygamber'in sözleri olduğunu düşünmektedir- geleneksel yorum ve anlayışların ötesinde, olduğu gibi ve kendi tarihî bağlamı içerisinde anlamak olduğunu söyler. Zira ona göre müslüman âlim ve müfessirler, dogmatik inançları gereği meselelerin özüne nüfuz edememiş veya etmemişlerdir. Dolayısıyla o, bu çalışmasını pek çok problemi derinlemesine çözücü bir eser olarak takdim etmektedir.

Bell'in yine Kur'an'la ilgili bir diğer eseri de, 1953 yılında basımı gerçekleştirilmiş ve esas itibariyle, yine kendisi tarafından İngilizce'ye yapılan Kur'an tercümesine yardımcı bir kitap olarak kaleme alınan, *Introduction to Qur'an* adlı eserdir. O, bu çalışmasında Hz. Peygamber'in ne tür bir kişiliğe sahip bulunduğu, iddia, amaç ve hedeflerinin ne olduğunun ancak ve ancak Kur'an temelinde yapılacak çalışmalarla anlaşılabileceğini iddia eder. Bell'in bu anlayışının, daha önce zikri geçen, Kur'an'ın müellifinin Hz. Peygamber olduğu düşüncesinden neşet ettiği açıktır ve o, bu yüzden Kur'an'ı tipik bir *otobiyografik eser* olarak görmektedir. Watt, *Islamic Survey Series=İslam Araştırma-İnceleme Serisi* projesinin bir parçası olarak 1970 yılında bu eseri yeniden gözden geçirmiş ve ilavelerde bulunmuştur. Bell'in en önde gelen talebelerinden olmasına rağmen Watt, hocasının bu eserini tenkitçi bir nazarla ele almaktan kaçınmaz. Kitabın önsözünde o şöyle der: "Bir araştırmacı için en anlamlı ve samimi takdir, onun görüş ve düşüncelerini ciddi bir tenkide tabi tutmak dobra dobra onu eleştirebilmektir." Bu bağlamda o, Kur'an'ın Hz. Peygamber'in kendi te'lifi olduğu şeklindeki Bell'in görüşüne katılmadığını açıkça ifade etmekte ve şöyle demektedir:

"Gerek nezaket gerekse en küçük bir araştırma, Kur'an'ın Muhammed'in kendi aklının ürünü olduğunu söylememeyi gerektirir. Fakat ne yazık ki, önemli bir araştırma böyle bir düşünce ve taleple karşımsızdır. Dolayısıyla ben, Muhammed'in, Kur'an'ın müellifi olduğu şeklindeki bütün görüş ve açıklamaları, bu kitapta ya değiştirdim ya da çıkardım.

Hatta "Muhammed'in kaynakları" veya "onu etkileyenler" bölümleri de, bu çıkarıp değiştir-diğim kısımlara dahildir."²⁸

Bell'in kitabını tenkitçi bir analize tabi tutan S. Vahîduddin, Bell'in bu kitapta Kur'an'ı değerlendirilif şeklinin, Batı'lı oryantalistlerin sathî ve kuru tenkitçilik anlayışının tipik bir örneğini teşkil ettiğini belirtmektedir.²⁹ Ön yargılı ve taraflı bir şekilde, Kur'an ve Hiz. Peygamber'in bazı bilimsel metotlarla ele alındığını söyleyen Vahîduddin sözlerini şöyle sürdürmektedir: "Genel olarak, tenkitçi bir nazarla Kur'an'ı tedkik eden Avrupa'lı araştırmacıların Allah'a ve ilahî vahye inandıkları anlaşılmaktadır. Ne var ki Hiz. Peygamber sözkonusu olduğu zaman, bütün bunları inkar etmekte ve bunun bir sonucu olarak da onlar, Kur'an, Hiz. Peygamber ve onun yetiştiği çevreyi tarihî, psikolojik ve sosyal açıdan analize tabi tutarak anlamaya çalışırlar. İşte Bell de, tıpkı kendinden önce ve sonrakiler gibi, bu şekilde bir düşünce yapısına sahiptir."³⁰

Vahîduddin, Hiz. Peygamber'i kendisinin dışında gören metodolojileri sorgulayarak Hegel'e atfedilen bir ifadeye yer verir: "Ruhun Güneş'i her zaman yenidir/canlıdır; dinî olsun sanatsal veya fikir ürünü olsun her gerçek çalışma, kendi mecrasında yüce ve değerli olup kendi dışındaki şeylerle anlaşılabilir." Vahîduddin daha sonra, Hiz. Peygamber'i kendi gözümüzle yargılamaya çalıştığımızda, ele aldığımız meselenin de ötesinde, kullandığımız metot ve kriterlerin modern değerlendirme ölçülerine uyup uymadığını da sorgulamamız gerektiğini söylemekte ve şöyle devam etmektedir: "Eğer kriterlerimiz buna uymuyorsa, Hiz. Peygamber'i kendi kendimize okuyabiliriz."

1940'lı yılların sonlarına doğru, hakkında fazla bilgi sahibi olamadığımız ancak konuyla ilgisinden dolayı burada zikredilmesinin uygun olduğunu düşündüğümüz bir doktora tezi yapılmıştır. J. C. Wilson tarafından İskoçya'nın Edinburgh Üniversitesi'nde yapılan bu tez, *Muhammad's Prophetic Office as Portrayed in the Qur'ân* adını taşımaktadır. Kur'an'da takdim edilif şekilde Hiz. Peygamber'in peygamberliğini tedkik ettiği belirtilen bu çalışmanın,³¹ W. Muir ve W. M. Watt gibi iki profesörün de bulunduğu ve İngiliz şarkiyatçılığının önemli merkezlerinden biri olan Edinburgh'ta, henüz R. Bell'in de sözkonusu bu üniversitede bulunduğu bir sırada yapılmış olması, çalışmanın önemli olduğu izlenimini vermektedir.

28 Bk. Watt, *Bell's Introduction to the Qur'ân*, Giriş kısmı, s. vi; Ayrıca Bell'in bu eserini değerlendirdiği Watt'in bu eseri, çok yakın zamanda Süleyman Kalkan tarafından *Kur'an'a Giriş* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Buna göre Watt'in bu değerlendirmeleri için bk. *Kur'an'a Giriş*, s. 12.

29 Bk. Vahîduddin, s. 263; Öte yandan Vahîduddin'in bu makalesi, dil yönüyle eleştirilebilir bir durum arz ediyorsa da da, Bell'in sözkonusu eseriyle, genel olarak onun metodolojisine yönelik müslüman perspektifini yansıtmaması bakımından dikkate değerlidir.

30 Bk. Vahîduddin, s. 264

31 Sözkonusu bu eser, isminden de anlaşılacağı üzere, Kur'an'da Hiz. Peygamber'in konumu ile onun nübüvvetini Kur'an'ın nasıl ortaya koyduğunu incelemektedir; bk. Buaben, s. 141.

1949 yılında, genel olarak İslam medeniyeti, kültürü ve tarihiyle ilgili çalışmalarıyla tanınan³² İngiliz oryantalist H. A. Roskeen Gibb'in oldukça polemige açık bir isimle karşımıza çıkan *Mohammedanism*³³ -*An Historical Survey* adlı kitabı yayımlanmıştır. Gibb'in bu kitabındaki esas hedefinin, 1911 yılında aynı başlıkla S. Margoliouth tarafından telif edilen ve yukarıda zikri geçen kitaptaki fikirleri geliştirmek olduğunu söyleyebiliriz. Zira otuzbeş yıl önce Margoliouth tarafından ortaya konmuş fikirlerin geliştirilmeye ve yeni bir anlayışla ele alınmaya ihtiyacı vardır. Ona göre aradaki zaman farkının uzunluğu bu fikirlerin yeniden tedkik edilmesini gerekli kılmakta; zira bir nesil ile diğer nesil arasındaki değer yargıları ve değerlendirme ölçüleri, kaçınılmaz olarak değişmektedir.³⁴

Gibb, genel olarak İslâm'la ilgili yazılanlarda iki türlü kutuplaşmadan söz etmektedir. Ona göre birinci grubu müslümanlar oluşturmakta ve onlar yazılarını temel olarak İslâm'ı tenkid eden çalışma ve yazarlarına cevap verme mantığı üzerine oturtarak, *apologetic* = *savunmacı* bir yol takip etmektedirler. İkinci grubu ise, İslâm'ı araştıran ancak gerçekteki hedefleri Muhammed'i incelemek olan, hıristiyan râhip ve papazlar oluşturur. Gibb'e göre bu her iki grup da, yer yer araştırmadan hüküm vermekte ve ön yargılardan kurtulamamaktadır. Bu kitabında o, iki grubun görüşlerini aydınlatacak bazı argümanlar ileri sürmektedir. Daha sonra ise Gibb, İslâm'ın özgün ve bağımsız bir din olduğuna ve dolayısıyla onu kendi ilkeleri ve standartlarında değerlendirmenin gerekliliğine vurgu yapan temel bir teze yönelik ifadelerde bulunmaktadır³⁵ ki son derece önemli olan bu husus, özellikle XX. yüzyılın ilk yarısındaki oryantalist çalışmalarda önemsiz addedilmiştir.

Gibb'in kitabının sadece II. ve III. bölümleri burada ele aldığımız konuyla doğrudan ilgili olmasına rağmen, eserde genel olarak ortaya konan görüş ve düşünceler, Batı'daki İslâm ve Hz. Peygamber hakkındaki çalışmaların gelişimi ve bakış açısındaki değişiklikler açısından anlamlıdır. Zira zaman zaman o, Hz. Peygamber'in, kendi dönemindeki muhalif ve düşmanlarına karşı takındığı tavrı savunmakta ve şöyle demektedir: "Muhammed'in kendi dönemindeki başlıca ilgi ve dikkati, savaş ve siyasî hesaplar üzerine kuruludur demek oldukça hatalı bir anlayıştır. Aksine onun hayatının merkez noktası, toplumunu eğitip

32 Gibb'in, *Studies on the Civilisation of Islam* adlı muhtelif makalelerinden William R.Polk ve S.J.Shaw tarafından derlenen ve önemli makaleler içeren çalışması, bir grup mütercim tarafından *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar* adıyla Türkçe'ye de tercüme edilmiştir (Endülüüs Yayınları, İstanbul, 1991)

33 "Mohammedanism=Muhammedilik", ifadesi, bazı oryantalistler tarafından İslâm dinini ifade için eserlerine isim olmuştur. Oldukça polemige açık bir ifade olarak değerlendirdiğimiz bu isim, esas itibariyle İslam'ı vahiy düzleminden koparıp Hz. Peygamber tarafından ortaya konmuş bir din olarak empoze etme amacına yöneliktir. Bu anlamda Gibb'in eseri, muhteva itibariyle ılımlı bir imaj sergilese de, kitabın isminden böyle bir anlayışın şuur altında var olduğu izlenimi doğmaktadır. Buradan hareketle Türkçe'de Yahüdüliği ifade için "Müsevilik" tabirinin kullanılmamasının daha doğru olduğu kanaatini taşımaktayız. Öte yandan aynı isimle diğer bazı oryantalistlerin de eser kaleme aldıklarını görmekteyiz. Bu isimlerden en meşhuru, *Mohammedanism* adlı eseriyle D.S.Margoliouth'tur. C.S.Hurgonje'un *Mohammedanism: Lectures on Its Origin, Its Religious and Political Growth, and Its Present State* isimli çalışmasıyla G.W. Leitner'in *Mohammedanism* adındaki kitapları bunlardan en önemlileridir.

34 Bk. Gibb, (Giriş), s. v

35 Bk. Gibb, s. vii

öğretmek ve onları terbiye etmek üzerine kuruludur.”³⁶ Gibb, Hz. Peygamber’le ilgili sitayişkâr sözlerini şu cümlelerle bitirir:

“Muhammed’in, ashabının gönlünü fethedip onları etkilemesinin sırrı, bize göre tamamen onun şahsında gizlidir. Eğer o şahsı ve yaşantısıyla insanların gönlünü fethetmeseydi, peygamberliğini onlara kabulde en küçük bir mesafe bile katedemezdi. Medîne halkı da, getirdiği dîni öğretilerle değil de, tamamen şahıs ve ahlâkından etkilenerek onun yardımına koşmuşlardır.”³⁷

William A. Polk, Gibb’in fikir ve çalışmalarını değerlendirdiği *İslâm and the West -Sir Hamilton Gibb Between Orientalism and History* adlı makalesinde, onun gerek Oxford ve Harvard Üniversitelerinde görev yapması, gerekse Şark dilleri ile Şark’ın tarih ve kültürüne vukûfiyetinin eserlerine *holistic*³⁸ bir bakış açısı şeklinde yansıdığını belirtmektedir. O, Gibb hakkındaki değerlendirmelerini şu sözlerle bitirir: “Gibb, entellektüel kapasitesi ve verimliliği ile gerçek oryantalistlerin en sonucusu ve belki de en büyüğü olarak değerlendirilebilir.”³⁹

XX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISI

1950’li yıllar, Hz. Peygamber’in biyografisi ile ilgili yeni yeni çalışmalara şahitlik etmiştir. Bu yıllarda Fransız şarkiyatçısı Regis Blachere (1900-1973)⁴⁰ tarafından Fransızca olarak kaleme alınarak 1952 yılında basımı gerçekleştirilen ve Hz. Peygamber’in hayatını konu edinen *Le Probleme de Mahomet, Essai de biographie Critique du fondateur de l’Islam* çalışmayı, henüz İngilizce’ye tercümesi yapılmamış bulunduğu için, şöhretinden dolayı burada sadece isim olarak zikretmekle yetineceğiz. Watt’a göre, Blachere bu eserini esas itibarıyla, Hz. Peygamber’in biyografisi için tek güvenilir kaynağın Kur’an olduğu şeklinde bir anlayışla telif etmiştir.⁴¹ M. Rodinson ise bu eseri, sarih, değerli ve iyi neticeler üreten bir kitap olarak değerlendirmektedir. Ona göre bu kitap, kaynaklardaki bilgileri hiçbir kritiğe tabi tutmayan bir anlayışla aşırı tenkitçi yaklaşımlar arasında orta bir yol tutturmuştur. Rodinson da Blachere’in bu eserinde, Hz. Peygamber’in hayatı için en güvenilir kaynağın Kur’an olduğu şeklindeki teorisini yinelemekte olduğunu ve Hz. Peygamber’in *Sîre*’si ile ilgili eserleri dikkatle kullandığını ifade etmektedir.⁴²

36 Gibb, s. 30

37 Gibb, s. 33-34

38 “Holism”, tabiat ve hilkatin bir birlik olduğunu ileri süren bir kuramdır. Buna göre “holistic” bakış açısı, eşyayı bu bağlamda değerlendiren görüşler bütünüdür; bk. Cooper, s. 122.

39 Polk, s. 139

40 Fransız şarkiyatçılığının önde gelen isimlerinden olan Blachere’in, pek çok eserinin yanında bir de Fransızca Kur’an tercümesi bulunmaktadır. Bu tercümesinde o, daha önce R. Bell’in sözünü ettiğimiz Kur’an tercümesindeki gibi süreleri, kendince risaleti üçü Mekke biri de Medîne dönemine ait olarak dört safhaya göre tertip etmiştir. Hayatı ve eserleri hakkında bk. Nuhoglu, *DİA*, “Blachere, Regis”, VI, 244-45

41 Bk. Watt, *Bell’s Introduction to the Qur’an*, s. 177; Ayrıca bk. Watt, *Kur’an’a Giriş*, s. 199

42 Bk. Rodinson, *a.g.m.*, s. 46

Geo Widengren, 1950 yılında *The Ascension of the Apostle and the Heavenly Book* adlı eserini, 1955'te de bu eserin II. bölümünün genişletilmiş şekli mahiyetindeki *Muhammad the Apostle of God and His Ascension* isimli çalışmasını yayımlamıştır. Yazar, 1955 yılındaki baskının önsözünde, ilgili bazı Arapça materyallerin elde edilemeyeşinden dolayı çalışmasının istediği sonucu vermediğini ve yetersiz olduğunu kabul etmektedir. Aynı şekilde Arapça eserleri okuyup değerlendirme konusundaki yetersizliğini de itiraf etmektedir. Widengren bu eserinde genel olarak, Hz. Peygamber'in çoğu fikirlerinin Mani Dini/Mani-heizm'in öğretilerinden devşirme olduğu şeklindeki, Tor Andrae'nin daha önce bahsi geçen teorisini desteklemektedir.⁴³

Öte yandan o, esas itibariyle bu eserinde, mîrâç hadisesini değerlendirmektedir. Buna göre o, gerek eski Mezopotamya uygarlıklarında gerekse bölgedeki diğer krallıklarda peygamberlerin otorite sağlayıp nüfuz elde edebilmesi için göğe yükselmesinin (mîrâç) gerekli olduğunu söylemekte ve görüşlerini şöyle sürdürmektedir: "Bu sebeple, Hristiyanlık'tan sonra İslâm içinde de iki tür dîn ortaya çıkmış ve bunlar birbirlerinin karşısı olarak tezahür etmiştir: 'İlahî Kurtarıcı veya bir peygamber tarafından kesin şekliyle getirilen -ki bu peygamber muhtemelen âhir zamana kadar tekrar ortaya çıkmayacaktır- vahiy anlayışının bulunduğu kurumsal din. Diğeri ise, Tanrı'nın bizzat kendisinin veya nuru ve ruhunun veyahut da yeryüzündeki yeni şekline bürünmüş bir mesih/mehdî sayesinde güç ve kudretinin bir çeşit ilham olarak varlığını sürdürdüğü karizmatik din." Rodinson'a göre bu anlayışıyla Widengren, Hz. Peygamber'i beşerî olmaktan çıkarıp ilahî bir peygamber konumuna yerleştirmeye çalışmaktadır.⁴⁴

1953 ve 1956'lı yıllara gelindiğinde W. M. Watt, ardi ardına *Muhammad at Mecca* ve *Muhammad at Medina* adlı Hz. Peygamber'le ilgili iki önemli eserini yayımlamıştır. Bu iki eser daha sonraları telhis edilerek *Muhammad - Prophet and Statesman* adıyla tek cilt halinde de 1961 yılında basılmıştır. Bu çalışmaların, İslâm'la ilgilenen İngiliz öğrenciler üzerinde gözle görülür bir etkisinin olduğu belirtilmektedir.⁴⁵ Bu çalışmalar ile Watt'ın diğeri bazı eserleri, önemi ve getirdikleri bakış açısı itibariyle ayrıca tedkik edilecektir.

Doğrudan hadisle ilgili eserleriyle de tanıdığımız İngiliz şarkiyatçı Alfred Guillaume'un (1888-1965)⁴⁶ İbn İshak'ın *Sire*'sinin İngilizce tercümesi olan *The Life of Muhammad - Translation of Ibn Ishak's Sîrat Rasûl Allah* adlı, 1955 yılında yayımlanan çalışmasını da, burada özellikle zikretmemiz gerekir. Eserin girişinde Guillaume bu tercümesi ile ilgili,

43 Bu görüşleri hakkında Tor Andrae'nin *Mohammed* adlı eserinin IV. bölümüne bakınız.

44 Bk. Rodinson, *a.g.m.*, s. 54; Geo Widengren'in bu ve benzeri görüş ve değerlendirmeleri için ayrıca bk. Buaben, s. 143-44

45 Bk. Buaben, s. 144

46 Özellikle hadis alanındaki *The Traditions of Islam* adlı 1924 yılında yayımlanan eseri ile tanınan İngiliz oryantalist A. Guillaume, fikirleriyle bir dönem İngiliz şarkiyatçılığını etkilemiş önemli isimlerden biridir. Onun İslâm'ın temelini Yahûdîlik'ten ziyade Hristiyanlık'ta aramak gerektiği şeklindeki iddiası, önem arz etmektedir. Hayatı, eserleri ve görüşleri için bk. Kutluer, *DİA*, "Guillaume, Alfred", XIV, 175-77; Ayrıca onun Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili sonradan ulaştığı bazı bilgiler ışığında kaleme aldığı *New Light on the Life of Muhammad* adlı çalışmasına ulaşamamış bulunuyoruz.

“İbn İshak’ın (ö. 151/768) *Sire*’sinin tercümesi konusunda seleflerim pek çok hata yapmış olup ben kendimin de bütün bu hatalardan arınmış olduğumu söyleyemem” demek suretiyle bu işin zorluğuna işaret etmektedir.⁴⁷ Guillaume bu çalışmasında, İbn İshak’ı bir tarihçi olarak değerlendiren müslüman âlim ve araştırmacıların görüşlerine de yer vermiştir. Ona göre müslüman âlimler nezdinde İbn İshak verdiği haberler hakkında şüphe duyulan biridir. Batı’lı araştırmacıların İbn İshâk hakkındaki genel görüşü ise, farklılık arz etmektedir. Yine Guillaume, İbn İshâk’a yöneltelen tenkitlerin çoğunun onun sünnetle ilgili haberleri konusunda olduğunu ve Hz. Peygamber’in sıresine dair haberlerin bunun dışında olduğunu iddia eder.⁴⁸

Bu çalışmayla ilgili bir değerlendirme yazısında J. Robson, Guillaume’yi bu tercümesinden dolayı överek çalışmanın bu konuda çok değerli bir katkı olduğunu söylemekte ve İbn İshâk’la ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “İbn İshâk hakkında pek çok şey söylenebiler; değişik konulardaki fikirleri hususunda tenkit edilebilecek birçok şey bulunabilir. Ancak bizi burada ilgilendiren, onun bir biyografi yazarı olarak karşımızda olmasıdır ve *Sire*’sini yazarken onun, elinden geldiği ölçüde doğruları yansıttığına inanmamız için pek çok sebep bulunmaktadır.”⁴⁹ Guillaume’nin bu tercümesini de “çok güzel ve akıcı” olarak değerlendiren Robson, aynı zamanda doğru olarak aktarımının da takdire şayan olduğunu belirtmektedir.⁵⁰ R. B. Serjeant da Guillaume’nin bu tercümesi için oldukça sitayişkâr sözler sarf etmekte ve eserin Guillaume’nin Londra Üniversitesi’ndeki profesörlük makamına uyduğunu belirtmekte ve eserdeki bazı ifadelerin yeni birtakım ifadelerle değiştirilmesini teklif ettikten sonra şöyle demektedir: “Guillaume’nin, İngilizce konuşulan dünyaya Muhammed’i tatlı bir hediye olarak takdim etmedeki başarısı, eminim ki araştırmacı ve akademisyenler tarafından şükranla anılacaktır.”⁵¹ Rodinson da, tenkitlere rağmen, gerek İbn İshâk’ın *Sire*’sini gerekse tercümeyi güvenilir bulduğunu ifade etmektedir.⁵²

A. L. Tibavî ise, Guillaume’nin bu tercümesine en ciddi tenkitleri yönelten kimsedir. Guillaume’nin tercüme yapmadığını adeta İbn İshak’ın *Sire*’sini kendi görüşleri doğrultusunda yeniden inşaya giriştiğini belirten⁵³ Tibavî, İbn Hişâm’ın *Sire*’sinin 1864 yılında G. Weil; ondan daha önce de (1858-60) yıllarında Wüstenfeld tarafından Almanca’ya yapılan tercümelerinin Guillaume’ninkinden çok daha başarılı olduğunu söylemekte ve şöyle demektedir: “Eğer yazar, bu Almanca çevirilerle de karşılaştırmalı ve meselelere daha yakından nüfuz edici bir çalışma yapmış olsaydı, bu tercümesiyle pek çok problemi tamamen çözme bile gündemden düşürebilirdi.” Tibavi daha sonra Guillaume’nin yeniden inşa çalışmasına girdiği, ihmal ettiği, tahminî olarak verdiği, ihtisar edip ilavelerde bulunduğu yerleri sayfa numaraları ile birlikte tek tek göstermekte ve bu durumun tercümenin

47 Guillaume, *The life of Muhammad*, s. xli

48 Bk. Guillaume, *a.g.e.*, s. xxxiv

49 Robson, s. 272-73

50 Bk. Robson, s. 273

51 Bk. Serjeant, *Review of Guillaume’s Translation of Ibn Ishaq’s Sîrat Rasûl Allah*, s. 1-14

52 Bk. Rodinson, *a.g.m.*, s. 45

53 Bk. Tibavi, s. 197

başarısını oldukça etkilediğini ifade etmektedir.⁵⁴ Tercümesinde İslâm'la ilgili pek çok kavramı doğru bir şekilde tercüme etmediğini ve bunun da genel İngiliz okuyucusunun zihninde İslâm'ın ve peygamberinin yanlış algılanmasına sebep olabileceğini belirten Tibavi, netîce olarak Guillaume'nin bu tercümesini, İbn İshak'ın *Sîre*'sinin güvenilir ve kabul edilebilir bir tercümesi olarak görmemektedir.⁵⁵

Öte yandan Guillaume 1954 yılında, Hz. Peygamber'in temel öğretilerini Batı'lı okuyucularla tanıştırmak amacıyla *İslâm* adıyla bir diğer eser daha yayımlamıştır. Yazar bu kitabının özellikle II. III. ve V. bölümlerini Kur'an, Hz. Peygamber ve onun sünnetine ayırmıştır ki, bu genel incelememizde, sözkonusu bölümlere de atıfta bulunmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz. Kitabının Hz. Peygamber'i sözkonusu ettiği II. bölümünün giriş cümlelerinde o, şu ifadelerle yer vermektedir:

“Dünyadaki milyonlarca insan tarafından hürmet edilip sevilen bir kimsenin hafızasının ürünü -Kur'an'ı kastediyor- sözkonusu olduğunda bir şeyler yazarken objektif olmayı bir kimse fazla zor bulmayabilir. Ancak onun biyografisi hakkında yazmak oldukça zordur. Zira *Sire* yazarlarının ifadelerini ve yorumlarını belli bir tarih tenkit süzgecinden geçirmeden ve yorumsuz tercüme etmek, çok daha zor olsa gerektir. Diğer taraftan bazı Batı'lı araştırmacıların da bu konuda uluorta ve aceleci davrandıklarını söylemek gerekir.”⁵⁶

Guillaume'nin bu itirafı, Batı'lı gayr-i müslim araştırmacıların islamî materyali ele alırken içinde buldukları psikolojik durumu ifade eder. Ancak uzman olmadığı dîni konularda söz söyleyen başka pek çok araştırmacının da aynı durumda olduğunu belirtmek gerekir. Guillaume, Hz. Peygamber'in epilepsi/sara hastası olduğu şeklindeki, eski sayılabilecek bazı sapık teorileri reddetse de, onun yoğun bir şekilde dönemin dînî ve kültürel fikirlerinin etkisinde kaldığına ısrarla vurgu yapar. Hz. Peygamber'in Hz. Hatîce ile evliliği ile risâletle görevlendirildiği dönemler arasındaki hayatı hakkında çok az bilgi bulunduğunu iddia eden Guillaume, bu dönemde bazı inanç ve fikirlerini onun muhtemelen yahûdî ve hıristiyanlardan öğrendiğini söylemektedir.⁵⁷

Hasan Karmi, Guillaume'nin bu kitabı ile ilgili değerlendirme yazısında,⁵⁸ onun ortaya attığı bazı konuları gündeme getirmiştir. Guillaume'nin hac şeahirini, Câhiliye ve putpe-restliğe ait uygulamalar olarak değerlendirdiğini belirten Karmi, onun ayrıca yahûdîlere karşı muamelelerinde Hz. Peygamber'in hiç de Rahmet ve Merhamet Sahibi'nden (Allah) mesaj getiren biri gibi davranmadığını söylemektedir. Netîce itibariyle Karmi, Guillaume'nin, Kur'an, Hz. Peygamber ve genel olarak İslâm'la ilgili pek çok bilgi ve rivâyeti çarpıttığını ve yanlış takdim ettiğini belirtmektedir.⁵⁹

54 Bk. Tibavi, s. 198, 199

55 Bk. Tibavi, s. 214

56 Guillaume, *İslam*, s. 20

57 Bk. Guillaume, *a.g.e.*, s. 30

58 Bk. Karmi, s. 61-65

59 Guillaume'nin bu ve benzeri görüşleri için bk. *İslam*, s. 48; Ayrıca bk. Karmi, s. 62

Kenneth Cragg'ın *The Call of the Minaret* adlı çalışması da, aynı dönemlerde kaleme alınmış bir diğer eserdir.⁶⁰ Her ne kadar bu kitabın sadece bir bölümü şu an sözkonusu ettiğimiz konuyla ilgili ise de, kitabın genel havası itibara alındığında, burada zikredilmesinin uygun olacağı kanaatini taşımaktayız. Cragg'ın diğer eserleri de gözönüne alınırsa başlıca ilgi alanının, müslümanlarla hıristiyanlar arasındaki ilişkiler olduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki o bu eserinde, araştırmasını “ezan” üzerine yoğunlaştırır. Ezanı “İslâm'ın anahtarı” olarak gören Cragg, bir kimsenin İslâm'daki ezandan hareketle, o dînin Hıristiyanlık'la ilgisinin boyut ve şeklini anlayabileceğini söyler.⁶¹ İlk olarak 1956 yılında basımı gerçekleştirilen bu kitabın 1986 senesinde yapılan yeni edisyonu, daha önceki baskıda olmayan ve 1950'lerden sonra, Batı'daki dîni anlayış, bilgi ve belgelerdeki değişimleri de itibara alan bazı yeni materyelleri ihtiva etmektedir.

Cragg, İslâm hakkında ezandan hareketle bir kanaat sahibi olunabileceğini müsbet bir bakış açısıyla söylemesine rağmen, onun son tahlilde diğer Batı'lı hıristiyan yazarların anlayışından pek farklı bir bakış açısına sahip olmadığını söyleyebiliriz. Yahûdîlere de özel bir sempatisinin olduğu anlaşılan Cragg'ın, Hz. Peygamber'in katı kalpli biri olduğu ve sahabîlerinin motivasyonunu yükseltmek için yahûdîlere karşı sert önlemler aldığı iddiası oldukça ağır bir ithamdır. O bu iddiasına örnek olarak, Benî Kureyza hâdisesini göstermekte ve bu hâdiseyi “Asr-ı saâdet'teki kara bir leke” olarak değerlendirmektedir.⁶² M. Hamîdullah bu eserin orijinal ilk baskısı hakkındaki bir değerlendirme yazısında, Cragg'ın eserinin gözalcı bir metotla yazılmış olduğunu ancak netice olarak eserin, İslâm'a karşı kaleme alınmış polemiklerin yeni bir türünden öte geçemeyeceğini belirtmekte ve onu “şekerle kaplanmış zehirli bir hap” olarak tanımlamaktadır.⁶³ Cragg'ın bu kitaptaki asıl gayesinin Hıristiyanlığın İslâm'a üstünlüğünü vurgulamak olduğunu belirten Hamîdullah, çağdaş hıristiyan misyonerliği hakkındaki bilgilerinin yenilemek isteyen müslümanları, bu kitabı okumaya davet etmektedir.⁶⁴

Cragg'ın diğer eserleri de incelendiğinde onun İslâm ve Hz. Peygamber hakkında kalem oynatma konusunda oldukça istekli ve gayretli olduğunu söyleyebiliriz. Zira, sözünü ettiğimiz eserlerin dışında ona ait daha pek çok eser bulunmaktadır.⁶⁵ Onun, *Muhammad and the Christian - A Question of Response* adlı eseri, bu makalede sözkonusu ettiğimiz konuyla da doğrudan ilgili bir çalışmadır. Bu eser, esas itibarıyla Hz. Peygamber'i, müslümanların Hz. İsa'yı algıladıkları gibi algılama mantığı ile kaleme alınmıştır ve hıristiyanlara, müslümanların bu yöndeki inanç ve argümanlarına nasıl cevap verecekleri konusunda

60 Eser'in orijinali New York'ta Oxford University Press tarafından basılmış (1956) daha sonra ise, 1964, 1985 ve 1986 yıllarında değişik yayınevleri tarafından yeni baskıları gerçekleştirilmiştir.

61 Bk. Cragg, *The Call of the Minaret*, viii

62 Bk. Cragg, *a.g.e.*, s. 87 (1986 edisyonu)

63 Bk. Hamîdullah, s. 245-49

64 Bk. Hamîdullah, s. 249

65 Cragg'ın diğer çalışmalarını, Kur'an'daki bazı hadiseleri ele aldığı *The Events of the Qur'an*, Kur'an mantığı hakkındaki denemesi *The Mind of the Qur'an*, mutasavvıfların esrarına yönelik telifi *The Wisdom of the Sufis*, Kur'an okumalarına hasrettiği *Reading in the Qur'an*, mukayeseli dinler tarihi alanındaki *Troubled by Truth - Life Studies in Interfaith Concern* adlı eserler olarak sıralayabiliriz.

taktikler sunmaktadır. Cragg'ın bu eseri ile, genel olarak diğer eserlerinde çizdiği profil hakkında M. K. Hermansen şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Müslüman okurlar Cragg'ın fikirlerinden hoşlanmamakta ve rahatsızlık duymaktadırlar. Geçmişte islâmcılar ve dinler tarihçileri tarafından onun çalışmaları, hiçbir surette müslümanların inanç ve görüşlerini yansıtmadığı ve İslâm'la Hıristiyanlık arasında karşılaştırmalar yapmak suretiyle, İslâm'ı hıristiyanlaştırmaya çalıştığı şeklinde tenkit edilmiştir. Bu kitaptaki ana tema da bundan farklı değildir."⁶⁶ Müslümanların Hz. Peygamber'e "salatu selam" getirmelerinde de Cragg, ilginç ve gülünç bir şekilde, Hz. Peygamber'in Allah'ın oğlu olduğunun zımnî kabulü olduğunu iddia etmekte ve İncil'de bulunan, *Sevgili oğlum budur; ondan razıyım; onu dinleyin*⁶⁷ şeklindeki ifade ile paralellik kurmaktadır.

1960'lı yıllar genelde İslâm ve özelde de Hz. Peygamber hakkında kaleme alınan çalışmaların çokluğu ile dikkat çekmektedir. İngiliz müsteşrik Norman Daniel'in *Islam and the West - The Making of an Image* adlı ilk baskısı 1960, gözden geçirilmiş yeni bir baskısı ise 1993'te yapılan çalışması, hıristiyan okurlar nezdinde Hz. Peygamber hakkında genel bir kanaat oluşturmaya çalışan hıristiyan kökenli yazarların istihzalı görüşlerini tenkit etmektedir. Daniel'in bu kitabından oldukça sitayişkâr sözlerle bahsedilmiştir. Mesela S. H. Gibb eseri "ustaca bir analiz" olarak tanımlarken, J. Krizeck, "harikulade bir kitap", "mükemmel bir bilgi, güzel bir anlatım" diye söz etmektedir.⁶⁸ Eserinde, Orta Çağ boyunca Hz. Peygamber aleyhinde sarfedilmiş söz ve tanımlamaların büyük bir dökümünü de sunan Daniel, Hz. Peygamber hakkında Batı'da İslâm dışı çevrelerde geliştirilmiş ve "ifadesi güç" olarak tanımladığı, ortak bir bilinçten sözetmektedir.⁶⁹ Ancak o, son devir oryantalistlerinin, seleflerinin cehâlet ve ön yargılarından bir dereceye kadar kurtularak aşama kaydettiklerini söylemektedir.⁷⁰

P. S. R. Payne'nin *The Holy Sword - The Story of Islam from Muhammad to the Present* adlı çalışmasının da, 1961 yılında yayımlanmış olup, isminden de anlaşılacağı üzere, polemige yönelik saldırgan bir üslupla kaleme alınmış olduğu belirtilmekte; yine aynı yıllarda (1964) yayımlanan, Michael Edward'e'nin, *The Life of Muhammad, Apostle of Allah* isimli eserinin de, Hz. Peygamber'in hayatını, İbn İshâk'ın *Sire*'sinden seçtiği rivâyetler ışığında ele aldığı söylenmektedir.⁷¹

İslâm'ın yahûdî kökeni teorisinin en önemli mimarlarından, yahûdî rabbi C. C. Torrey'in *The Jewish Foundation of İslâm* adlı, ilk olarak 1933'te basılmış eseri de, gözden

66 Hermansen. s. 131

67 Matta, 17/5; Markos, 9/7

68 Bk. Buaben, s. 149

69 Daniel'in bu ifade ve tanımlamaları için eserinin, "The Establishment of Communal Opinion" adlı IX. bölümüne bakılabilir.

70 Daniel'in biraz da temenni izlenimi veren bu düşüncesinin doğruluk payı olsa da, son tahlilde buna katılmak mümkün gözükmemektedir. Orta Çağ oryantalistlerinin körükörüne İslâm ve Hz. Peygamber'i hedef alıcı insafsız suçlama ve ithamlarının bugün artık terkedildiği söylenebilir. Ancak İslâm'a düşmanlığın körüklediği sinsice tanımlamalar ile gerçekleri bilerek yanlış takdim etme girişimleri devam etmektedir.

71 Bk. Buaben, s. 148

geçirilmiş yeni baskısıyla 1967 yılında yeniden gündeme gelen kitaplardandır. Esas olarak beş konferansın biraraya getirilmesi ile meydana gelen kitapta yazar, *reductionist/indirgemeci* bir metod takip etmekte ve Hz. Peygamber'in getirdiği esasların (Kur'an-sünnet) kökenini Yahûdîlik'te aramaktadır. Torrey de, tıpkı Richard Bell gibi, Hz. Peygamber'i Kur'an'ın müellifi olarak görmektedir.⁷²

1968 yılında yeni bir baskısı yapılan, E. R. Pike'in *Mohammed - Prophet and the Religion of Islam* ile 1970'lerde yayımlanan ve sünnetle ilgili detaylı tartışmaların da yer aldığı *The Life and Times of Muhammad* adlı John Bagot Glubb'a ait eserler de burada zikredilmesi gereken çalışmalardandır.⁷³ Ancak bu yıllarda (1971) asıl üzerinde durulması gereken çalışma, yahûdî kökenli marksist yazar Maxime Rodinson'un, orijinali Fransızca olup İngilizce'ye tercümesi Anne Carter tarafından yapılan *Mohammed* adlı eseridir. Akademik ölçüler nisbeten muhafaza edilerek kaleme alındığı anlaşılan eser, esas itibarıyla Hz. Peygamber'in hayatını *sosyolojik bir tahlile* tabi tutmaktadır. Gerek bu eseri gerekse sonraki çalışmalarında belli bir seviye ve saygı sınırını koruduğu anlaşılan Rodinson, Hz. Peygamber'le ilgili bu en hacimli çalışmasında, yeterince üzerinde durulmadığını düşündüğü bazı meseleleri ele almakta ve şöyle demektedir:

“Benim buradaki esas gayem, Muhammed'in önceki sözlerinin eskatolojik karakteri ile dönemin uluslararası siyasî atmosferi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Buna göre, Muhammed'in yerleşik öğretileri arasındaki uyumdan hareketle, onu şekillendiren şahsî ve psikolojik evrimin nasıl olup da daha sonra başkalarını da şekillendiren, kendi ve kendinden sonraki çağların ihtiyaçlarına cevap verebilen bir ideolojiye dönüştüğünü göstermektir.”⁷⁴

Rodinson'un bu çalışmasında öne sürdüğü fikirleri aslında onun marksist temayüllerinin ürünü olsa gerektir. Zira o, Hz. Peygamber ve İslâm hakkındaki değerlendirmelerin, “salt tarih ölçüleri içerisinde kalınarak, teolojinin zincirlerinden kurtarılması” gerektiğini düşünmektedir.⁷⁵ Hz. Peygamber'in şahsiyeti ile ilgili psikoanalitik değerlendirmeler konusunda dikkatli ve duyarlı olmasına rağmen Rodinson, Fransız Regis Blachere, Finli Harri Holman ve İsveçli Tor Andrae gibi oryantalistlerin bu yöndeki değerlendirmelerini, “saf dînî telakkîlerin ötesine nüfuz edip, bu istisnâ şahsiyet hakkında tam bir tanımlama ve açıklama getiremedikleri” gerekçesiyle eleştirmektedir.⁷⁶

Hadislerle ilgili değerlendirmelerinde de Rodinson, daha çok siyasî çıkarlar, ferdî merak ve dindarlık temaları üzerinde durarak, bir ölçüde hadislerin, tarihî gelişim süreci içerisinde

72 Torrey, (Giriş), s. v; Ayrıca Torrey'in bu eseri ve “yahûdî kökeni teorisi” ile ilgili diğer iddia ve çalışmalar hakkında daha geniş bir değerlendirme için bk. Hıdır, *İslam'ın Yahûdî Kökeni Teorisi İle İlgili İddialar ve Çalışmalar*, İLAM Araştırma Dergisi c. III, sy. 1 (Ocak-Haziran 1998), s. 155-168

73 Bu iki çalışmadan özellikle Glubb'a ait olanı, hadis ve sünnetle ilgili tartışmaları ortaya koyması bakımından dikkat çeker. Ancak son tahlilde, sünnetle ilgili Goldziher, Guillaume vb. oryantalistlerin görüşlerini tekrarlamaktan öte geçmediği anlaşılmaktadır.

74 Rodinson, *A Critical Survey*, s. 50

75 Bk. Rodinson, *A Critical Survey*, s. 51

76 Bk. Rodinson, *A Critical Survey*, 53

bu saiklerle uydurulduğunu söylemeye çalışmaktadır. Ona göre muhaddisler, hadislerden pek çoğunu tenkid süzgecinden geçirmiş olsa da, onlar hiçbir surette kesinlik ve sahîhlik iddiasında bulunmamışlardır. Aksine, aynı konudaki rivâyetler hakkında onlar, birbirlerinin kaynaklarından iktibas ederek, ardarda çelişkili açıklamalar yapmışlardır. Ona göre bu çelişkili durum, hangi rivâyetin güvenilir olduğuna karar verecek okuyucuya kadar devam etmektedir.⁷⁷ Rodinson'un bütün tarihî verileri gözardı ederek, Hz. Peygamber karşısındaki Medîne yahûdîlerini, "yanlış bir zamanda ve yanlış bir yerde bulunan masum kimseler" olarak tanımlaması da, onun dikkat çekici değerlendirmelerindedir.⁷⁸

1980'li ve sonraki yıllar, İslâm hakkında, özellikle de İslâm'ın diğer dinlerle karşılaştırıldığı, dinlerarası mukayeseli çalışmaların arttığı bir dönemdir. Bu dönemdeki çalışmalar içerisinde dikkat çekenlerden biri, Merlin L.Swartz'ın editörlüğünde biraraya getirilip tercüme edilen makalelerden oluşan *Studies on Islam* adlı edisyondur. Bir grup makaleyi ihtiva eden bu çalışma içerisinde en dikkat çeken, az önce bazı eserlerinden bahsedip görüş ve iddialarını zikrettiğimiz, M. Rodinson'un *A Critical Survey of Modern Studies on Muhammad* adlı çalışmasıdır.⁷⁹

Patricia Crone ile birlikte 1977 yılında yazdıkları, İslâm ve İslâm dünyasına karşı hakaretâmiz ifadelerle dolu, *Hagarism: The Making of Islamic World* adlı çalışmasıyla tanıdığımız İngiliz oryantalist Michael Cook'un, *Muhammad* adlı eseri de, 80'li yılların Hz. Peygamber'in konu edinildiği bir diğer çalışmasıdır. Halen Amerika'da çalışmalarını sürdüren Cook bu eserinde, *reduksiyonist/indirgemeci* bir metot ortaya koymakta ve İslâm ve Hz. Peygamber'in hiçbir orijinalitesi olmadığını iddia etmektedir. Onun, İslâm'ın vahiy ve nübüvvet anlayışının Yahûdîliğin bağrında doğup geliştiği şeklindeki iddiası, ilim ve bilimsel ciddiyet adına tam bir maskaralıktır.⁸⁰ Ancak her şeye rağmen Cook'un *Hagarism*'de sergilediği tutum ile bu kitabındaki tutumu arasında iyiye doğru bir değişikliğin olduğu da gözden kaçmamaktadır. Bu kitapla ilgili bir değerlendirme yazısında H. T. Norris, Cook'un üslubunu eleştirmekte, onun özellikle İslâm'ın kökeni ile ilgili zoraki birtakım sonuçlar ürettiğini söylemektedir. Ancak bunlara rağmen Norris, Cook'un kitabının, konuyla ilgili çalışmalara taze bir hava getirdiğini belirtmektedir.⁸¹

Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili sorgulayıcı bir üslup takınan Cook'un, bu bağlamda, Resûlullah'ın evlilikleri, kadının İslâm'daki statüsü ve "şeytan âyetleri" ismini verdiği bazı âyetler hakkındaki yorumları, oldukça hakaretâmiz ve aşağılayıcı ifadelerle doludur. Ayrıca o, İslâm âlimlerine güvenilemeyeceğini düşündüğü için kitabında onların görüşlerine

77 Bk. Rodinson, *Mohammed*, s. 43

78 Rodinson, bu ve benzeri görüşlerini *Mohammed* adlı eserinde "Mohammed in Army" adını verdiği V. bölümde zikretmiştir.

79 Rodinson'un Hz. Peygamber'le ilgili modern dönemde yapılmış çalışmaları ele alan bu çalışması, bizim de bu makaleyi hazırlarken oldukça istifade ettiğimiz çalışmalardandır. Ancak onun makalesi kronolojik sıra takibinde ısrarlı olmayışının yanında önemli eksiklikler de içermektedir.

80 Bk. Buaben, s. 153

81 Bk. Norris, s. 131

yer vermemiştir. Bu şekliyle kitap, İslâm ve Hz. Peygamber'in *Sîre*'si hakkında oldukça ön yargılı ve düşmanca görüşler içermekte ve de ateist bir bakış açısını yansıtmaktadır.

Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili yakın dönemde basımı gerçekleşen çalışmaların en önemlileri -tesbit edebildiğimiz kadarıyla- İsrail'li oryantalist U.Rubin'in *The Eye of the Beholder, The Life of Muhammad as viewed by the Early Muslims* adlı klasik sîre kaynaklarından hareketle Hz. Peygamber'in hayatını yeniden inşaya çalışan eser ile daha çok İslâm ve diğer dinler arasında mukayeseli çalışmaları ile tanınan Amerikalı oryantalistlerden F. E. Peters'in 1994'te yayımlanan, Hz. Peygamber'in hayatı bağlamında İslâm'ın zuhûru yıllarındaki hadiseleri tedkik ettiği, *Muhammad and The Origins of Islam* adlı çalışmasıdır. İslâm dönemi yahûdî tarihi hakkında aykırı fikirleri ile tanınan Amerikalı oryantalist G. D. Newby'a ait, İbn Hişam'ın *Sîre*'sinde bulunmayan İbn İshak'ın kitabının, geçmiş peygamberlerle ilgili bölümü *Kitabu'l-Mübtede*'i, başta Taberî olmak üzere tarih kaynaklarından inşa denemesi *The Making of the Last Prophet, A Reconstruction of the Earliest Biography of Muhammad* adlı eser de bu konudaki bir diğer çalışmadır.⁸²

Hz. Peygamber'le ilgili oryantalistlerce kaleme alınmış çalışmalar içerisinde diğerlerinden ayrılan eserler, İslâm dünyasının da yakından tanıdığı ünlü İskoç oryantalist W. M. Watt ve diğer bazı muasır oryantalistler tarafından ortaya konmuştur. Öyleki, Watt'ın eserleri incelendiğinde bir çok önemli noktada, yukarıda görüş ve iddiaları sözkonusu edilen oryantalistlerden ayrıldığı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu sebeple biz, Watt'ın eserlerindeki Hz. Peygamber profilini, anahatlarıyla ortaya koymaya çalışacağız. Ancak bu profili ortaya koyarken daha çok Watt'ın çalışmalarını tedkik için kaleme alınan değerlendirmeye yazıları (reviews) çerçevesinde hareket edeceğiz. Böylelikle Watt ve çalışmaları hakkında, müslim ve gayr-i müslim bazı âlim ve araştırmacıların kanaatlerini de öğrenmiş olacağız.

WATT VE HZ. PEYGAMBER İMAJI

1909 yılında İskoçya'da presbiteryen bir babanın çocuğu olarak dünyaya gelen Watt, dinî terbiyesini ailesinden aldıktan ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Edinburgh Üniversitesini bitirmiştir. Bir süre Oxford ve Almanya'daki Jena Üniversitesi'nde de eğitim gören Watt, master ve doktorasını daha sonra yıllarca ders vereceği Edinburgh Üniversitesi'nde tamamlamış ve 1934 yılında "ahlâk felsefesi" alanında asistan olarak akademik kariyerine başlamıştır.⁸³

82 Bu çalışmalar, daha geniş ve çok yönlü değerlendirmeleri gerektirmektedir. Ancak esas itibariyle bu üç çalışma ile 1990'lı yıllarda yapılmış ve bizim burada sözkonusu ettiğimiz çalışmalar arasında, özellikle belli konularda yapılacak mukayeselerin, oryantalistlerin Hz. Peygamber'i ele alış biçimleri, ona bakışları ve onun vahiy irtibatı konusundaki görüş ve iddialarındaki değişiklikleri ortaya koyması bakımından yararlı olacağını düşünmekteyiz.

83 Watt'ın hayatıyla ilgili geniş bilgi için bk. Buaben, s. 169 vd.

Oldukça velûd bir akademisyen ve yazar olan Watt'ın değişik akademik periyodiklerde yayımlanmış sayısız makalesi ve basılmış bir çok kitabı⁸⁴ bulunmaktadır. İslâm dünyasında oryantalistlere ve çalışmalarına karşı genel bir tavır takınılmasına rağmen, Watt'ın özellikle Hz. Peygamber'in *Sire*'si ile ilgili çalışmalarıyla ilgili sitayişkâr ve takdirkâr değerlendirmeler yapılmıştır. Biz de esas itibariyle, Watt'ın çalışmaları hakkındaki bu değerlendirmeler ışığında, genel bilgiler vermekle yetineceğiz.

Şeyh Ahmed Zeki Yamanî, Watt'ın *Islam and Christianity Today* adlı eserinin takdiminde Watt'ı İngiliz ve genel olarak İslâm hakkında İngilizce eser kaleme alan yazarlar içerisinde farklı bir yere koyarak şöyle demektedir: "Profesör Watt, Batı mantalitesini, uzun süre Batı dünyasını etkisi altına alan Orta Çağ yazarlarının İslâm düşmanlığı ve ön yargılarından kurtarmak için çok şey yapmıştır. Uzlaşmanın zor olduğu bazı meselelerde uzlaşmacı bir tavır takınmanın verdiği fenomenolojik zorluklara rağmen o, İslâm karşısında dar kafalılıktan kurtulmuş ve açık görüşlülüğün zirvesine ulaşmayı başarmıştır."⁸⁵ Yamanî'ye göre Watt, en ileri seviyedeki objektifliğin özlemine çekmekte ve bunu da bazı yazılarında bizzat göstermektedir.

Watt'ın Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili kaleme aldığı en önemli eserleri kuşkusuz, Resûlullah'ın Mekke dönemindeki hayatını tedkik ettiği *Muhammad at Mecca* adlı eseri ile, Medîne dönemini incelediği *Muhammad at Medine*'dir. Başta Arapça olmak üzere⁸⁶ değişik dillere tercümesi gerçekleştirilen bu iki eserin Türkçe tercümeleri de bulunmaktadır. Meselelere derinlemesine nüfuz edebilen ve de saygı sınırlarını muhafaza etmesini bilen Watt'ın bu üslubu, İslâm dünyasındaki ilgili âlim ve araştırmacılarda yankı bulmuştur. İmaduddîn Halil, Watt'ın görüş ve düşüncelerini değerlendirdiği çalışmasında övücü sözler sarfederek şöyle demiştir: "Döneminin diğer yazarlarının aksine Watt, Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili hadiselerin arka planları hakkında yazarken, tarafsızlığını ve saygı sınırlarını muhafaza etmiştir."

İmaduddin Halil'in de belirttiği gibi gerçekten de Watt, *Muhammad at Mecca* adlı eserinin girişinde müslüman okuyuculara hitaben, onların inançlarının reddini gerektirecek bir şey söylemediğini ve müslümanlar ve İslâm inanç esasları ile Batı'daki araştırmalar arasında uçurumun bulunmasına gerek olmadığını belirtmekte ve bazı Batılı araştırmacıların görüşlerinin İslâm adına kabul edilemez olduğunu ifade etmektedir. Bu araştırmacıların böyle yapmakla aslında, kendi koydukları araştırma prensiplerine de inanmadıklarını ve onların vardıkları neticelerin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini söylemektedir. Ne var ki o, bu sözlerinin hemen devamında, islamî inanç esaslarının (doctrine) da yeni bir şekillendirmeye (re-formulation) tabi tutulması gereğine işaret etmek suretiyle,⁸⁷ İslâm ve müslümanlar hakkındaki objektif sayılabilecek tutumunun, belki de biraz politik

84 Watt'ın Türkçeye tercüme edilmiş ve edilmemiş kitaplarının bir listesi için, onun *Kur'an'a Giriş* ismiyle Türkçe'ye çevrilen eserinin baş kısmına bakılabilir.

85 Bk. Watt, *Islam and Christianity Today*, s. ix

86 Bk. Wessels, s. 99

87 Bk. Watt, *Muhammad at Mecca*, s. x

mülâhazalardan kaynaklandığının ipuçlarını vermektedir. Zira yine Watt, *Muhammad at Mecca* adlı sözkonusu bu eserin sonundaki “ekler” kısmında, “Arabian Monotheism and Judaeo-Christian Influences=Arıp Monoteizmi ve Yahûdî-hıristiyan Etkileri” adındaki kısımda, açıkça belirtmese de İslâm’ın yahûdî-hıristiyan etkisinde kaldığını ima etmektedir.⁸⁸

Pakistan’ın en önde gelen âlim ve mütefekkirlerinden olan Hurşid Ahmed, Watt’ı, asrımızda Batı’da yapılmakta olan araştırmaların İslâm’a bakışındaki menfi tavrını değiştirme gayretindeki biri olarak takdim etmekte ve onu hisleriyle hareket etmeyen ve müslümanlara karşı sempatik bir kimse olduğunu söylemektedir.⁸⁹ Özellikle tefsirle ilgili çalışmalarıyla tanınan Andrew Rippin, Watt’ın en son eseri *Early Islam - Collected Articles*’i değerlendirdiği bir yazısında, Watt hakkındaki sitayişkar yorumlardan uzun uzun bahsettikten sonra, kendisinin de Watt hakkındaki bu düşüncelere katıldığını belirterek şöyle demektedir: “W. M. Watt’ın akademik hayatımıza önemli katkıları olduğu hususunda kimsenin şüphesi bulunamaz. Çoğumuz, mezuniyet sonrasındaki çalışmalarımızda Watt’ın yazdıklarının hayatımızda ne oranda yer ettiğini hatırlamaktadır. Bu araştırmacıya olan şükran borcumuzu ifade etmemek, oldukça kaba bir davranış olur. İnaniyorum ki, ileride de onun çalışmaları önemini koruyarak değerlendirilmeye devam edilecek ve de gerekli görüldüğü takdirde görüş ve düşünceleri reddedilecektir.”⁹⁰

Yukarıda çalışmalarını değerlendirerek Hz. Peygamber hakkındaki görüşlerine yer verdiğimiz, yahûdî asıllı marksist yazar M. Rodinson da Watt’ın çalışmalarını överek, onun *Muhammad at Mecca* adlı eseri hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Watt’ın Peygamber’in hayatındaki olaylar hakkında oldukça açık ve dolaylı olmayan yorumları, kendine güvenli sonuçları, bazılarında biraz fazla iddialı ve abartılı gelebilir. Ne var ki o, Muhammed’in söz ve tebliğindeki başarıyı, çoğu oryantalistin yaptığı gibi, sırf dinler tarihi gözlüğü veya sosyalist bir bakış açısıyla değil, bunun ötesinde daha başka gerçeklerle izah etmeyi deneyen ilk kimsedir.”⁹¹

Müslümanların diğer dinlere bakışının temel olarak, Hz. Peygamber döneminin şartlarına bağlı bir karakter arzettiğini belirten Watt, bunun Kur’an’ın cihanşümül/evrensel bakış açısına ters düştüğünü belirtmektedir. Ona göre Kur’an’ın vahyî mesajı -aşlında herhangi bir vahyin mesajı-, zaman ve zemine göre inkitaya uğrayamaz.⁹² Hz. Peygamber’in konumu ile ilgili olarak Watt, şöyle demektedir: “Şahsen ben, Eski Ahit peygamberlerine benzer olarak Muhammed’in peygamberliğini kabul etmemiz gerektiği kanaatini taşıyorum.”⁹³ Hz. Peygamber ve ümmetinin yahûdî-hıristiyan etkisinde kalmadığını belirten Watt, buna rağmen Kur’an’da Kitab-ı Mukaddes peygamberlerinin zikredildiğini, ancak onların Kur’an’daki

88 Bk. Watt, *Muhammad at Mecca*, s. 158-161

89 Bk. Ahmed, *Islam and the West*, s. 18

90 Bk. Rippin, s. 196

91 Bk. Rodinson, *A Critical Survey*, s. 46

92 Bk. Watt, *Islamic Attitudes to Other Religions*, s. 245

93 Bk. Watt, *Islamic Attitudes* s. 245

sunuluş şekillerinin tamamen farklı olduğunu belirtmektedir. Yine o, Kur'an'da Kitab-ı Mukaddes'e ve ilgili meselelere pek çok atıfta bulunulduğunu, ancak bunlardan hareketle Kur'an'da aslında yahûdî dîninin takdim edildiğini söylemenin, oldukça yanlış sonuçlara götüreceğini söylemektedir.⁹⁴

Bu değerlendirmelerden de anlaşıldığı üzere Watt, İslâm'a bakış noktasında çağdaşı diğer oryantalistlerden, pek çok önemli konuda ayrılmaktadır. Onun çalışmalarını yakından tedkiye tabi tutan kimse, özellikle İslâm vahyi, Hz. Peygamber'in peygamberliği ve vahiy irtibatı gibi, İslâm'ı algılama ve değerlendirmede oldukça önem arzeden konularda, Watt'ın düşüncelerinin farkını kolaylıkla anlayabilir. İslâm'ın diğer ilahî kaynaklı dinlerle irtibatı, Hz. Peygamber'in gerçek kimlik ve konumunun ne olduğu hususlarındaki görüşlerini açıklarken de bu durum açıkça görülmektedir.

Netîce olarak, Batı'da XIX. yüzyılın başlarında başlayan oryantalist çalışmalar içerisinde Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen eserler, XX. yüzyılın başlarından itibaren hız kazanmıştır. Özellikle D. S. Margoliouth'un *Mohammed and the Rise of Islam* adlı eserinin 1905'te yayımlanmasını, L. Caetani'nin *Anneli dell' Islam* adındaki oldukça hacimli eserinin neşri takip etmiş ve bu iki eser, daha sonraki oryantalistlerin, çalışmalarında atıfta buldukları eserler olmuştur. Ele aldığımız dönem içerisinde sözkonusu ettiğimiz çalışmalardan bir kısmı tamamen Hz. Peygamber'e hasredilmiş iken bir kısmı da İslâm ve Kur'an'la ilgili olarak kaleme alınmış, ancak içerisinde değişik bölümlerde Hz. Peygamber'i konu edinmiştir.

İncelemeye tabi tutulan çalışmaların genel karakteristiği gözönüne alınırsa, İslâm, Kur'an ve Hz. Peygamber'e karşı bakışlarının ön yargılı, polemiğe oldukça açık ve saldırgan bir üsluba sahip olduklarını söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'i *reductionist/indirgemeci* bir bakış açısıyla anlama eğilimi gösteren bu çalışmalardan çoğunda öne sürülen görüşlerde -belki de bu bakış açısının bir uzantısı olarak-, Hz. Peygamber'in vahiyle irtibatı kesilmekte ve o, Kur'an'ın müellifi olarak takdim edilmektedir. Vahiy irtibatı olmayan birinin de, ya *ruhanî bir lider*; ya içerisinde bulunduğu toplumun şartlarına karşı *reflexive/tepkisel* bir tavır takınan *sosyal bir reformcu ve islahatçı*; veya kendi içerisinde sürekli evrim geçiren ve sosyolojik-psikolojik saiklerle hareket eden biri olarak takdim edileceği muhakkaktır. Hz. Peygamber'i bu sıfatlarla tanımladıktan sonra, sıra tabîî olarak onun, İslâm ve Kur'an'ı hangi kaynaklardan derlediği sorusuna gelir ki, başta Yahûdîlik ve Hıristiyanlık olmak üzere diğer geçmiş kültürler, onlara göre bu soruya verilebilecek en makul cevaplardır.

Pek çok oryantalistin İslâm ve Kur'an'la ilgili görüş ve değerlendirmelerinin nirengi noktasını oluşturduğunu düşündüğümüz, onların Hz. Peygamber'in vahiy irtibatı ve nübüvveti konusundaki fikirleri iyice anlaşılmadan İslâm ve Kur'an'la ilgili görüş ve iddialarının anlaşılamayacağı kanaatini taşımaktayız. Bu çalışma, ilgili oryantalistlerin

görüş ve iddialarını ortaya koyarak genel bir değerlendirme yapma amacına yönelik olup, bu eserlerin ayrı ayrı değerlendirilip tedkik edileceği daha kapsamlı müstakil çalışmalara bir başlangıç niteliği taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Andrae, Tor, *Mohammed - The Man and His Faith*, Londra, 1936
- Archer, John Clark, *Mystical Elements in Mohammed*, London 1924
- Bell, Richard, *The Origins of Islam in its Christian Environment*, Londra ve Edinburgh 1968
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ankara 1990
- Buaben, J.M., *Image of the Prophet Muhammad in the West, A Study of Muir, Margoliouth and Watt*, UK, 1996
- Buhll, Franz, *The Character of Mohammed as a Prophet*, The Moslim World, c. 1, No: 4, Ekim 1911, s. 356-64
- Caetani, Leon, *İslam Tarihi* (trc. Hüseyin Cahit Yalçın), I-X, İstanbul, 1924-1927
- Cook, Michael, *Muhammad*, Oxford 1983
- Cooper, J.C., *Cassell Dictionary of Christianity*, New York 1996
- Cragg, K., *Muhammad and the Christian - A Question of Response*, Londra 1984
_____, *The Call of the Minaret*, Londra 1986
- Daniel, Norman, *Islam and the West - The Making of an Image*, Edinburgh 1960
- Dermenghem, Emile, *The Life of Mahomet*, Londra 1930
- Eliade, Mircea, *Dinler Tarihi Sözlüğü* (trc. Ali Erbaş), İstanbul 1997
- Geiger, Abraham, *Judaism and Islam*, New York 1970
- Gibb, Hamilton Alexander Roskeen, *Mohammedanism: An Historical Survey*, 1949
- Glubb, John Bagot, *The Life and Times of Muhammad*, Londra 1970
- Guillaume, Alfred, *İslam*, UK, 1954
_____, *The Life of Muhammad - Translation of Ibn Ishak's Sîrat Rasûl Allah*, Oxford 1955 ve Karachi 1978

- Hamîdullah, Muhammed, *Review of Cragg's The Call of the Minaret*, İslamic Quarterly, c. 3, No: 4, Ocak 1957, s. 245-9
- Hermansen, M.K., *Kenneth Cragg's , Muhammad and the Christian*, American Journal of Islamic Social Sciences, c. 2, No: 1 Temmuz 1985, s. 130-31
- Karmi, H., *Review of Guillaume's Islam*, Islamic Quarterly, c. 2, No: 1, Nisan 1955, s. 61-65
- Lammens, H., *Islam - Beliefs and Institutions*, Londra 1929
- Margoliouth, David S., *Mohammed and the Rise of Islam*, New York ve Londra 1990
- Metzger, Bruce M.-Coogan, Michael D., *The Oxford Companion to the Bible*, New York-Oxford 1993
- Newby, Gordon Darnell, *The Making of the Last Prophet: A Reconstruction of the Earliest Biography of Muhammad*, Güney Carolina 1989
- Norris, H.T., *Review of Cook's Muhammad*, BSOAS, c. 48/1, 1985, s. 131
- Nuhoglu, Hidayet, "Blachere, Regis", *DİA*, VI, 244-45
- Peters, F.E., *Muhammad and the Origins of Islam*, New York 1994
- Pickthall, Marmaduke, *Review of Mohammed: The Man and His Faith*, Islamic Culture, c. 11, No: 1, Ocak 1937, s. 150-4
- Polk, William A., *Islam and the West -Sir Hamilton Gibb Between Orietalism and History*, International Journal of Middle Eastern Studies, c. 6, (1975), s. 131-39
- Reşîd Rıza, *el-Vahyu'l-Muhammedî*, Kahire 1988
- Rippin, Andrew, *Review of Early Islam - Collected Articles*, BSOAS, c. 55/1, 1992, s. 195-196
- Robson, James, *Review of Guillaume's Translation of Ibn Ishaq's Sîrat Rasûl Allah*, The Muslim World, c. 46, No: 3, Temmuz 1956, s. 272-73
- Rodinson, Maxime, *A Critical Survey of Modern Studies on Muhammad*, -Swartz, M, *Studies on Islam içinde-*, New York 1981, s. 23-85
- _____, *Mohammed*, Londra 1971
- Royster, J.E., *The Study of Muhammad: A Survey of Approaches from the Perspective of the History and phenomenology of Religion*, The Muslim World, LXII, Ocak 1972, s. 49-70
- Rubin, Uri, *The Eye of the Beholder, The Life of Muhammad as Viewed by the Early Muslims*, Princeton 1995

- Sell, Canon Edward, *The Life of Mohammad*, Londra 1913
- Serjeant, R.B., *Review of Guillaume's Translation of Ibn Ishaq's Sîrat Rasûl Allah*, BSOAS, 21/1 (1958), s. 1-14
- Şakiroğlu, Mahmut H., "Caetani, Leone", *DİA*, VI, s. 544-45
- Torrey, Charles Cutler, *The Jewish Foundation of Islam*, New York 1967
- Tibawi, A.L., *Ibn Ishaq's Sîra, A Critique of Guillaume's Translation (The Life of Muhammad)*, *Islamic Quarterly*, c. 3, No: 3, Ekim 1956, s. 196-214
- Vahîduddin, S., *Richard Bell's Study of the Qur'an: A Critical Analysis*, *Islamic Culture*, c. 30, No: 3, Temmuz 1956, s. 263-72
- Watt, William Montgomery, *Muhammad at Mecca*, Pakistan 1979
_____, *Muhammad at Medina*, Oxford 1956
_____, *Kur'an'a Giriş* (trc. Süleyman Kalkan), Ankara 1998
_____, *Islam and Christianity Today: A Contribution to Dialogue*, Londra 1983
_____, *Islamic Attitudes to Cultural Borrowing*, *Scottish Journal of Religious Studies*, VII, 1986
- Wensinck, Arent Jan *The Muslim Creed - Its Genesis and Historical Development*, New York 1932
- Wessels, A., *Modern Biographies of the Life of the Prophet Muhammad in Arabic*, *Islamic Culture*, c. 49, No. 2, Nisan 1975, s. 99-105
- Widengren, Geo, *Muhammad, The Apostle of God and His Ascension*, Uppsala 1955
- Zwemer, S.M., *Tor Andrae's Mohammed*, *The Muslim World*, c. 26, No: 3, Temmuz 1936, s. 217-21